

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2022.34.384

Sylwia Katarzyna Gierczak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0002-1832-4308

e-mail: sylwia.gierczak632@wp.pl

Stabilne czy zmienne? O polskich i niemieckich symbolach kolektywnych

Michael Fleischer, Annette Siemes, Michał Grech, *Stabilność polskiej i niemieckiej symboliki kolektywnej*, Wrocław–Kraków: Wydawnictwo Libron, 2021, 459 s.

Praca pt. *Stabilność polskiej i niemieckiej symboliki kolektywnej* to bardzo erudycyjny i metodologicznie uporządkowany wywód, będący – zgodnie z założeniem autorów – „próbą rekonstrukcji i opisu rozwoju współczesnych polskich i niemieckich symboli kolektywnych”, o czym czytamy we *Wprowadzeniu* (s. 7), poprzedzającym spójny układ 5 rozdziałów: (1) *Koncepcja trzeciej rzeczywistości* (s. 9–41), (2) *Design badania* (s. 43–49), (3) *Wyniki polskiego badania* (s. 51–168), (4) *Wyniki niemieckiego badania* (s. 169–275), (5) *Porównanie polskich, niemieckich i rosyjskich wyników ankiet* (s. 277–350). Całość rozprawy wzbogaca rozbudowany *Aneks* (s. 351–453) i wykaz odwołań bibliograficznych (s. 455–459).

Aby zrealizować założony cel, autorzy wykorzystali trój etapową metodę ankietową i tak samo skonstruowane badanie przeprowadzili w Polsce – najpierw w 1993 roku (Fleischer 1995), kolejno w roku 2000¹, Niemczech (1994, zob. Fleischer 1996) oraz Rosji (1995/1996, zob. Fleischer 1997). Zadanie, jakie podjęli Fleischer, Siemes i Grech, polegało na: (1) pokazaniu hierarchii i semantyzacji symboli kolektywnych, które funkcjonują obecnie; (2) ustaleniu, czy ich repertuar i znaczenia ulegają przeobrażeniom w czasie; (3) komparacji interkulturowej. W pracy autorzy zaprezentowali i omówili wyniki badania ankietowego przeprowadzonego w roku 2020 zarówno w Polsce, jak i w Niemczech, następnie porównali je z trzema

¹ Badanie przeprowadzone w 2000 roku (tylko w Polsce) ujawniło stabilność symboliki kolektywnej (zob. s. 7).

wcześniejszymi ankietami². Za podstawę analiz przyjęli ogólną teorię komunikacji M. Fleischera (2007), która stała się istotnym narzędziem weryfikacji hipotezy o stabilnym/niezmiennym funkcjonowaniu symboli kolektywnych w interdyskursie.

W rozdziale pierwszym pt. *Koncepcja trzeciej rzeczywistości* wrocławscy badacze objaśnili znaczenia kluczowych dla pracy pojęć. W myśl przyjętej koncepcji rzeczywistość pierwszą określili jako *realność*, a drugą – jako *postrzeganie*. W sposób bardzo przystępny omówili cechy rzeczywistości trzeciej – *komunikacyjnej* (semiotycznej/semantycznej), która (s. 11–14):

(a) opiera się na *wypowiedziach* – ujawniają opinie, postawy, mniemania, nastawienia i rządzące nimi obrazy świata, manifestują się w formie *środków komunikacji* (bazy komunikacji) lub jako *komunikaty*;

(b) jest *funkcjonalno-semiotyczna, relacjonalna, systemowa* (komunikacyjna), bazuje na systemach biologicznym i fizycznym, ale nie można jej do nich sprowadzić;

(c) stanowi produkt i materiał komunikacji w jej konkretnych realizacjach;

(d) komponuje się z takich elementów, jak np.: *dyskursy, symbole kolektywne* oraz *symbole dyskursowe, mechanizmy semantyzacyjne, stereotypy, normatywy, konstrukty wydarzeń, wiążące strategie manipulacyjne, procedury normalizacyjne, wzorce normalizacyjne, skalowania* (ich najistotniejszą funkcją jest stabilizacja komunikacji ze względu na własny stan i system społeczny);

(e) powstaje na poziomach ogólnojęzykowym (szerzej – znakowym) i komunikacyjnym; por. *semantyzacje językowe* (leksykalne) a *semantyzacje komunikacyjne*;

(f) podporządkowana jest regule polegającej na tym, że: „supragrupy [subkultury – S.G.] za pomocą swych dyskursów dążą w sensie komunikacyjnym do zwiększenia własnego udziału w puli interdyskursu (na przykład w odniesieniu do pozycji dyskursowych, punktów widzenia, semantyzacji, sposobów i kryteriów semantyzacji itp., czyli do tego, jak o czymś trzeba/należy mówić) (s. 13)”.

(g) podlega zjawisku wartościowania: systemowego i wewnątrzsystemowego.

W tym samym rozdziale badacze piszą o znaczeniu terminu *symbol kolektywny*, którego jako pierwszy użył Jürgen Link, jednak zastosował go w sensie literaturoznawczym, a nie semiotycznym (s. 21). W ujęciu drugim, przyjętym w pracy, *symbole kolektywne* definiowane są jako:

znaki posiadające tak wykształconego interpretanta, że wykazują one uwarunkowane przez dany interdyskurs *znaczenie komunikacyjne* oraz silnie wykształcone *pozytywne* lub *negatywne*, a tym samym dyferencjujące nacechowanie (wartościowanie), *wiązące* dla całego społeczeństwa (w ramach interdyskursu), a interpretator dysponować musi *szczególną wiedzą* w zakresie interpretanta znaczeniowego oraz (przede wszystkim) znakowego. Owa szczególna wiedza zdobywana jest zarówno w procesie socjalizacji, jak i podczas aktualnych komunikacji, co pozwala tym samym interpretatorowi na adekwatne komunikowanie się w jego interdyskursie. Znaczenie komunikacyjne odbiega przy tym najczęściej w sposób znaczny od ogólnojęzykowego znaczenia leksykalnego. Symbole kolektywne są najważniejszymi elementami interdyskursu (s. 21–22).

² Tym razem w reprezentatywnej grupie respondentów; badania poprzednie odbywały się w niedużym gronie ankietowanych – przede wszystkim ze środowisk miejskich, dobrze wykształconych. Otrzymane wyniki ankiet ujawniły więc tylko miejskie symbole kolektywne (zob. s. 7, 48).

W objaśnieniu tym pojawia się szereg pojęć, które doczekały się szczegółowego omówienia: *interdyskurs* (o funkcji integrującej, pośredniczącej, umożliwiającej komunikowanie się poza i ponad samymi dyskursami, s. 19), *znaczenie komunikacyjne* (obowiązujące zawsze jedynie dla konkretnej formacji i odbiegające od ogólnojęzykowego znaczenia leksykalnego, s. 21, 26–29) czy *interpretant* ('znakowy' oraz 'znaczeniowy'³, s. 21). W ramach pierwszej części rozprawy autorzy w sposób przystępny objaśnili także, na czym polega dyferencjacja symboli kolektywnych i symboli dyskursowych (odróżnia je obszar zastosowania, s. 24–26), ponadto opisali funkcje oraz właściwości (aż 26) tych pierwszych (s. 29–39; tu wskazali np. zasadę *przespoileryzowania*, czyli zwielokrotnionej przesady – s. 34, czy zabieg insidera – s. 39), jak również, w formie sygnałnej, odnieśli się do pojęcia *katalizatorów kolektywnosymbolicznych* – wyrazów, które „przez swoje powiązania z siatką pozostałych pojęć określających symbole kolektywne współwytaczają ich semantyzację, umacniają lub osłabiają ich znaczenie i zakotwiczenie w systemie, ukierunkowują lub hamują ich określone składniki semantyczne i tym samym mogą wpływać na konkretne użycia” (s. 41).

Rozdział drugi – *Design badania* – jest zwięzłym, metodycznym i systematycznym opisem zastosowanej procedury empirycznej, której cel to sprawdzenie prognozy o stabilności symboli kolektywnych i ich niezmienności w czasie. Ankietowanie respondentów przebiegało w 3 etapach: (1) *najczęściej podane słowa* – ten etap polegał na ustaleniu zespołu wyrazów mogących realizować funkcje symboli kolektywnych, wypełniającym formularz polecono spontaniczne zapisanie możliwie największej liczby słów lub wyrażeń o nacechowaniu pozytywnym oraz negatywnym, w ich opinii ważnych dla ludzi w Polsce, w ankiecie niemieckiej – ważnych dla ludzi w Niemczech (s. 44–46); (2) *hierarchia słów* – ten etap ograniczał się do oceny ułożonych alfabetycznie słów i wyrażeń najczęściej podawanych w etapie pierwszym (lub wyjątkowo ciekawych ze względu na teorię) w skali od +100 (bardzo pozytywne słowo) do –100 (bardzo negatywne słowo) (s. 46–47); (3) *semantyzacja słów* – ta faza badania dotyczyła wyrazów z drugiego etapu badania ankietowego, których semantyzację dla ludzi w Polsce (w ankiecie niemieckiej – dla ludzi w Niemczech) respondenci ustalali, zapisując 5 słów/wyrażeń opisujących znaczenie tych słów (s. 47).

Pomimo tego że zadania uczestników badania były we wszystkich (również wcześniejszych) ankietach takie same, autorzy zwrócili uwagę, że zmianie uległy warunki ich prowadzenia: badanie z przełomu 2019/2020 roku odbyło się w formie online, nie w dotychczas stosowanej wersji papierowej. Formularze wypełniali różnie dobrani respondenci – w ankietach pierwszej i drugiej (Polska) i ankiecie pierwszej (Niemcy) uczestniczyli wyłącznie dobrze wykształceni mieszkańcy miast (nie byli to ci sami na każdym etapie badania), a w ankiecie aktualnej – już reprezentatywne grupy liczące około 1000 osób (s. 48–49). Opisane niedogodności wiążą się z trudnością porównania wyników bieżących z danymi z ostatniej dekady XX stulecia, czego wrocławscy badacze są świadomi. Wszystkie ankiety zostały

³ Zob. Fleischer (1990: 95–98, 147–156, 1991: 163–166). Skrótowe omówienie tych i innych ważnych dla koncepcji pojęć znajdziemy również w artykule J. Anusiewicz, A. Dąbrowskiej i M. Fleischera pt. *Językowy obraz świata i kultura: projekt koncepcji badawczej* (2000: 15–20).

przeprowadzone w grupach większych niż 100 osób, a dobór respondentów był przypadkowy (nawet wtedy, gdy formularze uzupełniali tylko mieszkańcy miast). Jest to zgodne z przyjętym modelem prowadzenia badań socjologicznych, o którym – w kontekście liczby i doboru osób ankietowanych – pisał Earl Babbie (por. Babbie 2004: 268, 292).

Celowość badań ankietowych w 100-osobowej grupie respondentów argumentował też Jerzy Bartmiński, który liczbę tę uznał za wystarczającą do ustalenia cech charakterystycznych dla określonej społeczności i adekwatnie do tego założenia prowadził, wraz z zespołem badaczy – językoznawców (etnolingwistów), badania⁴ służące odkryciu tego, jak „mówiący rozumieją znaczenia słów, jaką mają wiedzę o świecie, jak kategoryzują, charakteryzują i wartościują zjawiska rzeczywistości [...]” (Bartmiński 2018: 22).

Rozdziały 3–5 mają charakter analityczny. W rozdziale trzecim znajdują się wyniki polskiego badania, a w rozdziale czwartym – wyniki niemieckiego badania, w obu przypadkach autorzy najpierw prezentują dane z 2020 roku, a następnie porównują je z pozyskanymi wcześniej. Rozdział ostatni stanowi uporządkowane zestawienie i syntetyczne opracowanie danych ze wszystkich przeprowadzonych ankiet (w Polsce, Niemczech, Rosji). Prezentacja wyników w formie tabel i diagramów czyni całość logiczną i czytelną.

M. Fleischer, A. Siemes i M. Grech są autorami pracy bardzo wartościowej dla badań z zakresu aksjologii lingwistycznej, w której prezentują ujęcia/modele poznawcze istotne społecznie i kulturowo, nawet interkulturowo. Rozprawę pt. *Stabilność polskiej i niemieckiej symboliki kolektywnej* cechuje duże bogactwo treściowe i merytoryczne, na wyraz uznania zasługuje zgromadzony materiał ankietowy i dokładne jego opracowanie. To, co przez czytelnika, który nie czuje się ekspertem w podejmowanej tematyce, mogłoby zostać odebrane jako w pewnym stopniu meandryczne i skomplikowane, bardzo dobrze zilustrowano przy użyciu diagramów. Jeden z nich obrazuje usieciwienie 6 węzłowych polskich symboli (dobro, miłość, rodzina, ojczyzna, dom, przyjaźń – s. 168), co sposobem prezentacji materiału przypomina *Słowosieć* – narzędzie coraz częściej i chętniej wykorzystywane np. w badaniach językoznawczych. Czytelnikom publikacji wrocławskich autorów sugeruję bardzo wnikliwe zapoznanie się z aneksem, który stanowi swoiste *résumé* badania, a także poświadcza godne podkreślenia konsekwencję oraz metodyczność stosowania przyjętej procedury empirycznej. Praca pt. *Stabilność polskiej i niemieckiej symboliki kolektywnej* okaże się niewątpliwie cenna dla językoznawców, teoretyków kultury i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych.

Literatura

Anusiewicz Janusz, Dąbrowska Anna, Fleischer Michał, 2000, *Językowy obraz świata i kultura: projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a Kultura*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. Anna Dąbrowska, Janusz Anusiewicz, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 11–44.

⁴ Zob. JWP (2006), LASiS (2015–2019).

- Babbie Earl, 2004, *Badania społeczne w praktyce*, przeł. Witold Betkiewicz, Marta Bucholc, Przemysław Gadomski, Jacek Haman, Agnieszka Jasiewicz-Betkiewicz, Agnieszka Kloskowska-Dudzińska, Michał Kowalski, Maja Mozga, red. nauk. Agnieszka Kloskowska-Dudzińska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, [w:] *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 8–35.
- Bartmiński Jerzy, 2018, *Język w kontekście kultury, czyli co dziś oznacza metafora „europejski dom”?*, Katowice: „Śląsk” [wersja angielska: *Language in the Context of Culture. The Metaphor of „Europe as Home” in This Day and Age*, translated by Adam Głaz, Katowice: „Śląsk” 2018].
- Fleischer Michał, 1990, *Information und Bedeutung. Ein systemtheoretisches Modell des Kommunikationsprozesses*, Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer.
- Fleischer Michał, 1991, *Die Semiotik des Spruches. Kulturelle Dimensionen moderner Sprüche*, Bochum: Brockmeier.
- Fleischer Michał, 1995, *Das System der polnischen Kollektivsymbolik*, München: Sagner.
- Fleischer Michał, 1996, *Das System der deutschen Kollektivsymbolik*, Bochum: Brockmeier.
- Fleischer Michał, 1997, *Das System der russischen Kollektivsymbolik*, München: Peter Lang.
- Fleischer Michał, 2007, *Ogólna teoria komunikacji*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- JWP – Bartmiński Jerzy (red.), 2006, *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- LASiS – Bartmiński Jerzy (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: DOM (red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015), t. 2: EUROPA (red. Wojciech Chlebda, Lublin–Opole 2018), t. 3: PRACA (red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016), t. 4: WOLNOŚĆ (red. Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Lublin–Warszawa 2019), t. 5: HONOR (red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017).
- Słowosieć – <http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/> (dostęp: 12.07.2022).